

32. Мемуари Вільгельма Габсбурга, Полковника УСС // Терещенко Ю.І., Осташко Т.С. Український патріот з династії Габсбургів / Інститут історії України НАН України, Київський державний лінгвістичний університет, кафедра історії України. – К., 1999.
33. Винницький Р. Похід на Крим // Альманах “Червоної Калини” (Львів). – 1929. – Річник VIII.
34. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 331.
35. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К., 1992.
36. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К., 1994.

Summary

The events of Tsenral'na Rada period is considered in the paper. The political situation and election's results in the region are analyzed by author. The social-economic processes and ukrainization of education in Zaporizhzhya region are characterized. The main investigation's subject is events on Zaporizhzhya in the period of Tsenral'na Rada last times existing, when region was free from Bolsheviks the Austrian-Hungarian troops jointly with Ukrainian Sichovi Striltsi.

В. С. Гвоздик

ПОЛІТИЧНА БОРТЬБА У ЗАПОРІЗЬКОМУ РЕГІОНІ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917– ПОЧАТОК 1918 РР.)

Сьогодні Україна переживає складний процес утвердження нових форм політичного, економічного, соціального, духовного життя, і її успіхи на цьому шляху багато в чому залежать від здатності політиків враховувати національно-державницькі і соціальні прагнення як українців, так і представників національних меншин, шукати взаєморозуміння між собою. Аналогічно стояли ці питання і в період розгортання національної революції 1917-1920 рр. Хоча вона і не досягла остаточної мети, проте деякі її уроки слід враховувати нашій політичній еліті і сьогодні.

Дослідження характеру і змісту революційних подій 1917 – 1918 рр. в Запорізькому краї – регіоні зі значними етнонаціональними та соціокультурними особливостями – є актуальною науковою проблемою. Однак вона й досі залишається маловивченою, хоча увага до регіональних аспектів Української революції могла б пролити додаткове світло й на саму цю революцію.

Уся політична боротьба в Україні в 1917 р. розглядалася радянськими істориками крізь призму обґрунтування неминучості “Великої Жовтневої соціалістичної революції” та перемоги в ній більшовицької партії. Такими є, наприклад, праці Ю. М. Гамрецького, Ж. П. Тимченко, О. Й. Щусь [1], С. К. Мельника [2]. Загальну характеристику політичним партіям і їх діяльності в регіоні ми знаходимо у роботах Ю. І. Терещенка [3], Р. І. Ветрова, Б. І. Корольова [4], які основну увагу звертали на висвітлення вирішальної ролі більшовицької партії; українські національні партії отримали в їх роботах назву дрібнобуржуазних, а їх роль у національно-визвольній боротьбі майже не розглядалася.

Зі здобуттям Україною незалежності проблематика національної революції увійшла у ранг пріоритетних сфер дослідження українських істориків. Роботи В. Ф. Верстюка [5], О. П. Реснта [6], В. Ф. Солдатенка [7], Ф. Г. Турченка [8] заклали концептуальні засади і нові методологічні підходи вивчення цього питання.

Останнім часом набирає обертів вивчення революційних подій під кутом зору історичної регіоналістики. Так, на південноукраїнському ґрунті націєтворчі аспекти визвольних змагань досліджує Г. Ф. Турченко [9].

Серед спеціальних праць, присвячених історії Запорізького краю, особливе місце посідає робота з багатотомної серії “Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область” [10]. Колектив авторів, звертаючи більшу увагу на дослідження історії краю у радянський час, розглядають політичну боротьбу крізь призму тодішньої ідеології, зауважуючи, що українські буржуазні націоналісти намагалися використати національно-визвольний рух у своїх інтересах. Разом із тим, робота цінна з точки зору фактичного матеріалу, відомостей про соціально-економічний та політичний розвиток Запоріжжя напередодні Лютневої революції. Автори справедливо підкреслюють, що в регіоні встановлення влади рад було досить складним.

З точки зору аналізу економічної, соціальної та етнічної ситуації у 1917 р. на Запоріжжі особливо цінною є двотомник “Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні” [11]. У другому томі колективної праці дається аналіз проблеми на регіональному рівні, окремо у Північній Таврії (Бердянському і Мелітопольському повітах) і в Олександрівському повіті Катеринославської губернії.

Що стосується двох вищеназваних повітів Таврійської губернії, то партійно-політична боротьба в них розглядається в декількох працях. Серед них можна виділити роботи В. І. Корольова. Автор дає цінний матеріал щодо розстановки політичних сил, широкого спектру політичних партій, що діяли в Північній Таврії. Проте участь у політичній боротьбі українських партій і громадських об'єднань розглядається В. Корольовим побіжно. Дослідження виділяється тим, що автор наводить неупереджену оцінку діяльності більшовицької партії [12; 13].

Спеціальне ґрунтовне дослідження має вітчизняна історіографія щодо становлення, структури й розвитку рад у Північній Таврії. Цьому питанню присвятив свою дисертацію історик В. В. Федунів [14]. У роботі дається поетапний аналіз виникнення й діяльності рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, їх місця у політичній боротьбі, трансформації статусу, ставлення до Тимчасового уряду і Центральної Ради, до національного питання.

Враховуючи, що в партійно-політичній боротьбі в регіоні велику роль відіграло єврейське населення, варто зупинитися на історіографічному огляді цього аспекту проблеми. Дослідження з цього питання на регіональному рівні проводить вчений С. Орлянський, який на базі переважно російсько- та українськомовних джерел розглядає історію єврейської общини м. Олександрівська і аналізує її роль у політичному житті краю [15; 16]. У широкому масштабі розглядає цю проблему О.В. Старух [17]. Певну увагу вказаному аспекту приділив і автор цієї статті [18].

У цілому міра вивченості різних аспектів партійно-політичної боротьби в Україні у 1917 – на початку 1918 рр. контрастує з глибиною дослідження цієї проблеми на регіональному рівні. Враховуючи цей факт, а також зважаючи на наукове та практичне значення проблеми, головна мета запропонованої статті полягає у спробі провести комплексний аналіз партійно-політичної боротьби на Запоріжжі у 1917 – на початку 1918 р.

Серед основних дослідницьких завдань, на яких зосереджуватиметься наша увага, наступні: визначити географію впливу та зміни у кількісному і якісному складі основних політичних партій і громадських об'єднань у регіоні в досліджуваній період; показати роль і місце різних партійно-політичних сил у місцевих органах самоврядування та різних громадських організаціях (радах, профспілках, селянських спілках тощо); висвітлити процес наростання національно-визвольного руху в регіоні в умовах розгортання революції; проаналізувати динаміку змін у співвідношенні партійно-політичних сил у регіоні, продемонстровану, зокрема, результатами виборів 1917 р. до органів міського самоврядування та до Всеросійських і Українських Установчих зборів; дослідити зміст і характер боротьби за владу в регіоні наприкінці 1917 – на початку 1918 р.

Як відомо, повалення самодержавства в лютому 1917 р. кардинально змінило соціально-економічні та політичні основи буття Російської імперії і відкрило широкі перспективи для загальноісторичного прогресу на одній шостій частині земної кулі.

Першою спробою участі населення у формуванні представницьких органів місцевого самоврядування були вибори в громадські комітети, основна діяльність яких була спрямована на підтримку дій Тимчасового уряду в налагодженні всіх сфер життя суспільства після Лютневої 1917 р. революції в Росії.

В Олександрівську вибори у місцевий комітет громадських і робітничих організацій відбулися в 2 етапи. На першому етапі, 6 березня 1917 р., на всіх заводах, майстернях і установах обирали виборщиків, які вже на другому етапі – 9 березня, мали вибирати безпосередньо членів міського комітету.

До виборів було допущено 108 делегатів від 37 громадських організацій і 54 делегати від ради робітничих і солдатських депутатів. За результатами голосування у міський виконавчий комітет ввійшли 18 осіб: від ради робітничих і солдатських депутатів – службовці автомобільної роти В.І. Сонін, М.А. Крилов-Мартинів, С.С. Попов; від громадян міста – нотаріус С.А. Білоцетов; від дротового заводу – робітники А.А. Шрамов, К.І. Можайський; від Південних залізничних майстерень – В.А. Барвінський, Є.Г. Коваленко; від типографії – В.В. Кримов; від заводу ДЕКА – робітники І.Т. Лепік, І.П. Велецький; працівник Катерининських майстерень В.Ф. Огурцов; земський гласний П.М. Рудь; земський санітарний лікар М.М. Попов; викладач Ф.В. Євтушенко; завідувач державною телеграфною мережею Г.А. Олександров; заступник прокурора А.П. Максимов та офіцер 3-автомобільної майстерні Б.П. Єременко.

Кандидатами в члени виконкому були обрані міський голова Ф.Ф. Мовчановський, директор комерційного училища А.М. Пантелеймонов, гласні міської думи А.М. Геншафт та П.Г. Орлов, член земської управи Л.А. Соколовський.

Головою виконкому став місцевий нотаріус С.А. Білоцетов, його заступниками обрали земського гласного П.Н. Рудя та земського санітарного лікаря М.М. Попова; секретарями – А.А. Шрамова і Ф.Є. Євтушенка.

На повітовому рівні ситуація була дещо іншою. Так, Олександрівський повітовий комітет складався з 36 представників від кожної волості повіту, 12 представників Селянського союзу, 4 осіб

– від ради солдатських депутатів, 4 – від ради робітничих депутатів, 3 членів Олександрівського міського громадського комітету і одного представника від єврейських організацій [19].

Незважаючи на різні назви, функції новостворених міських, сільських, волосних та повітових комітетів були в основному однакові: вони брали в свої руки керівництво всім адміністративно-політичним і господарським життям на місцях [20, с.23,25].

У цей же час почалася ліквідація поліції і жандармерії, а на їх місці створювалася народна міліція. З'явилися і посади комісарів губернської, повітової, районної міліції, які в своїй діяльності підпорядковувалися органам місцевого самоврядування.

Слід відзначити, що органи самоврядування в 1917 р. зіткнулися з проблемою утримання народної міліції: коштів катастрофічно не вистачало, до того ж, підвищилися ціни на продовольчі товари, на утримання коней тощо. У вересні 1917 р. через необхідність негайного вирішення питання забезпеченості міліції найнеобхіднішим Олександрівська міська дума надала виключні права міській управі у розв'язанні даної проблеми [21, арк.37]. Остання, у свою чергу, вбачала вихід з цієї ситуації в перекладанні частину витрат на власників заводів та банків м. Олександрівська, які були зацікавлені у збереженні спокою у місті. Згідно з проектом найбільші підприємці мали утримувати 28 міліціонерів [21, арк.41]. Це було вкрай необхідним, адже міська управа не мала можливості навіть забезпечити житлом начальника міліції, який проживав поза межами міста [21, арк.3].

Проте, не всі члени Управи підтримали пропозицію щодо поповнення каси місцевого самоврядування за рахунок великих підприємців. Так, Крилов-Мартинів вважав, що органи місцевого самоврядування в цьому випадку беруть на себе "особливе зобов'язання" у справі охорони майнової безпеки по відношенню до заможних верств [21, арк.46].

Інші члени управи виступали проти скорочення штатів міліції, мотивуючи фізичною неспроможністю особового складу впоратись із справами.

Не можна оминати увагою того факту, що в Олександрівську було створено навіть Комітет союзу співробітників Олександрівської міської міліції, який відстоював права своїх службовців щодо покращення умов життя та праці і погрожував управі у разі невиконання його вимог загальнономіським страйком [21, арк.25зв].

Уже 26 вересня 1917 р. міська дума Олександрівська виділила 303 тис. руб. на утримання 150 міліціонерів (до цього часу їх було 84 особи). При цьому місячний посадовий оклад для піших міліціонерів збільшувався з 75 руб. до 100, а у кінних міліціонерів із 100 руб. до 120. Начальник міліції отримував 400 руб. на місяць, його помічник – 300, секретар – 175 і розсылні по 50 руб. [21, арк.38,83,85].

Також міліцейському апарату катастрофічно не вистачало зброї. Міністерство внутрішніх справ окремих наказом повідомило міські та земські управи, що воно немає достатньої кількості амуніції для задоволення нею потреб народної міліції. З цього приводу начальник Олександрівської міської та повітової міліції М.Я. Васильєв просив управу "зробити ревізію", а точніше, – конфіскувати зброю в магазині Гавришева [21, арк.53а].

Створювалася в містах і народна самоохорона, що займалася попередженням крадіжок із будинків і дворів та захистом населення від грабіжників. Так, наприклад, для організації самоохорони місто Олександрівськ поділялось на 14 районних дільниць. До загонів самоохорони входили всі чоловіки віком від 18 до 55 років за винятком осіб духовного сану. Керував ними створений при міській думі "Центральний Комітет, що складався із 15 чоловік – 4 представників думи; 5 членів дільничних комітетів самоохорони та по 1 представникові від міської управи, Української Національної Спілки, Єврейської Общини, ради робітничих депутатів і ради профспілок" [22].

Підтримували порядок в місті і деякі представники армії. Ось що з цього приводу було надруковано в місцевій газеті "Единение": "Ми, солдати-соціалісти Олександрівського гарнізону, об'єднавшись у "Військову організацію громадської безпеки" – вирішили взяти на себе охорону громадян від посягань на життя, майно і свободу і боротьбу із злочинними і темними елементами" [22].

Цілий ряд владних функцій покладалася на губернські, повітові, волосні земельні комітети, що були підпорядковані Головному земельному комітетові міністерства землеробства Тимчасового уряду [23].

Повноважними органами влади революційної демократії були ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. На Півдні України, як і повсюдно, ініціатива створення рад належала робітникам та представникам поміркованих соціалістичних партій, в першу чергу меншовикам. Для того, щоб ради представляли інтереси різних категорій робітників встановлювалися модус представництва, який затверджували самі ж робітники на своїх зборах.

У Бердянську група меншовиків на чолі з М. Киселенко 1-3 березня створили своє оргбюро по виборах до рад. У м. Мелітополі ініціативна група меншовиків скликала мітинги робітників і

службовців 4 березня 1917 р. На них робітники і службовці обирали по одному члену ради від кожних 50 чол.

До кінця березня 1917 р. був обраний постійний склад ради робітничих і солдатських депутатів у складі 55 осіб і виконавчий комітет з 7 осіб. Головою ради став меншовик А. Віхтін [24, с.6]. 8 березня була створена рада робітничих депутатів в Олександрівську [24, с.6].

Структура рад була в основному однотипною. Загальні збори виступали вищим законодавчим органом для усіх виборщиків. Обрана загальними зборами президія виконувала представницько-розпорядницькі функції.

Виконавчим органом рад був виконком, який обирався для оперативного вирішення значної кількості питань, з якими стикалися ради. Пленум ради обирав спеціальні постійні і тимчасові комісії, які виконували всю практичну роботу. Головою зборів був голова ради. Усі питання зборів вирішувались простою більшістю голосів. Законну силу рішення окремих комісій набувало тільки після санкції юридичної комісії.

Часткові перевибори рад Північної Таврії проходили в серпні 1917 р. У Бердянську всього було обрано 102 депутати. В раді було 25 меншовиків і стільки ж співчуваючих, біля 15 есерів, і 13 співчуваючих їм, 7 більшовиків, і біля 23 співчуваючих їм. Головою ради знову було обрано меншовика Кисленка [25, с.102.].

Як і по всій Росії, на Україні відразу ж після перемоги Лютневої революції за прикладом робітників почали виникати ради селянських депутатів.

Процес створення сільських рад у різних районах України відзначався нерівномірністю і мав свої особливості. В одних місцях спочатку створювалися низові ланки – волосні й сільські ради, які виступали ініціаторами повітових та губернських з'їздів. Право участі у виборах сільських і волосних рад надавалось усім громадянам, незалежно від національності, віросповідання і статі. Сільські ради прийшли на зміну сільським управам, а волосні ради – волосним правлінням.

Так, 30 квітня 1917 р. у Великому Токмаку пройшов повітовий селянський з'їзд. Організатором його скликання була Бердянська рада робітничих і солдатських депутатів, а також повітова організація соціалістів-революціонерів. З'їзд оголосив про створення у повіті ради селянських депутатів, було обрано голову і трьох його заступників [14, с. 31].

У липні-серпні 1917 р. ради Запорізького краю взяли активну участь у бурхливій політичній боротьбі, яка охопила всю країну. Всі губернські, повітові і міські ради робітничих, солдатських і селянських депутатів переважною більшістю голосів меншовиків та есерів засудили липневу демонстрацію в Петрограді, організовану більшовиками, вважаючи її провокацією, вимагали консолідації навколо Тимчасового уряду. Ради виступали за створення коаліційного Тимчасового уряду із соціалістів і кадетів.

У національному питанні ради селянських депутатів вимагали надання Україні широких автономних прав у складі Російської федеративної республіки [26, с.30]. Найзлюбоденнішими, найбільшчими для селянства були питання про припинення війни та про землю, у зв'язку з чим воно розглядало й питання про владу. У постановах рад селянських депутатів чільне місце посідала вимога закінчення війни. Певні надії у цьому плані широкі маси селянства пов'язували з приходом до влади Тимчасового уряду, проте він з перших днів запевнив союзників, що виконає зобов'язання царського уряду і продовжуватиме війну до переможного кінця [27, с.72].

У період двовладдя ради селянських депутатів ще не усвідомлювали сповна реального шляху до розв'язання земельного питання. Майже всі вони вимагали скасування приватної власності на землю, переходу її без викупу до рук селянства, проте при цьому виступали проти самочинного захоплення земель, залишаючи остаточне вирішення земельного питання за Установчими зборами. Деякі ради вдавалися до половинчастих заходів: обмеження орендних цін, передачі селянам в оренду земель, не засіяних поміщиками, та ін. Це було наслідком того, що ради на селі на той час були загальноселянськими організаціями, які об'єднували бідноту, середняків і заможне селянство. Процес створення окремих рад батрацьких і бідняцьких депутатів розгорнувся в Росії тільки влітку 1918 р., на Україні ж він набрав поширення лише після закінчення громадянської війни. І все ж слід відзначити, що селяни надто повільно втягувалися в політичне життя, ще повільніше організовувалися.

Варто зауважити, що навесні 1917 р. певною популярністю користувалися створені самими селянами осередки "Всеросійського селянського союзу", а згодом "Селянської спілки" – організацій, що поєднували в собі політичні і економічні функції.

Керівники "Всеросійського селянського союзу" розглядали його як політичну партію і закликали своїх членів брати "участь в роботі місцевих громадських організацій, волосних і селянських, виконавчих і продовольчих, волосному і повітовому земському самоуправлінні, входячи рівноправними членами, проводити послідовно і наполегливо погляди свого союзу і стояти завжди на стороні охорони інтересів трудового селянства" [28].

В Україні Селянські союзи набули найбільшого поширення на Катеринославщині. Уже в березні 1917 р. тут з'являються перші осередки союзу, які створювалися одночасно з формуванням місцевої влади на селі. Збираючись на сходи для виборів волосних виконавчих комітетів, селяни виносили рішення про приєднання до Селянського союзу і створювали відповідний комітет організації [29; 20, с.25].

В Олександрівському повіті сільські комітети організації в квітні 1917 р. були створені в селах (Наталівці, Комишевахах, Білоцерковці, Новогупалівці і Купріяновці) і двох волосних центрах – Жеребецьк і Пологи [30].

Перший повітовий з'їзд Селянського союзу відбувся в Олександрівську 24 травня 1917 р. На нього прибули представники від 27 кредитних товариств, 21 споживчого товариства і 60 чоловік від волосних і сільських комітетів Селянського союзу, які проголосували за “найскоріше скликання Установчих зборів, за автономію України в складі Російської Федерації, за відокремлення церкви від держави, за загальне і обов'язкове навчання за рахунок держави на місцевій мові, пенсійне забезпечення і заборону назавжди випуску і продажу спиртних напоїв” [31].

У повітовий комітет Селянського союзу було обрано Матюху, Радомського, Прокоф'єва, Абраменка, Закопайка. В губернський комітет делегували В. Дубовика, О. Затейщикова, Ребенгака, Столярова, Хохлова, Павленка, Іваненка та Тимошенка [32].

6 серпня відбувся другий повітовий з'їзд організації. На ньому в губернський і повітовий продовольчі комітети та повітове земство було обрано по чотири чоловіки і в шкільні комітети – дві особи. До Всеукраїнської ради селянських депутатів було делеговано Радомського і Герасименка [33].

Інкони Селянські союзи брали на себе більш широкі повноваження. Це проявляється в діяльності Н. Махна. “Ми, анархісти, згодні із соціалістами-революціонерами у тому, що селянам необхідно організуватися в “Селянський союз”. Організація “Селянського союзу” необхідна для того, щоб селянство влило максимум своїх живих, енергійних сил у русло революції, розсунуло ширше її береги, визначило б її конкретну сутність”, – писав Махно у своїх “Споминах” [34, с.30-31].

28-29 березня 1917 р. був покладений початок організації Гуляйпольського селянського союзу. У комітет Союзу увійшло 28 селян. Головою комітету селяни затвердили Нестора Махна, який, діючи в Громадському комітеті з наказу “Селянського союзу”, домігся взяття земельного відділу під безпосереднє своє керівництво. Влітку 1917 р. на з'їзді селян у Гуляйполі була прийнята декларація Гуляйпольського селянського союзу, яка зазначала, що “трудова селянство Гуляйпольського району вважає своїм невід'ємним правом проголосити поміщицькі, монастирські і державні землі суспільним надбанням” і втілити це проголошення в недалекому майбутньому в життя” [35, с.9].

Багато владних функцій, починаючи з березня 1917 р., безпосередньо на підприємствах брали на себе фабрично-заводські комітети та професійні спілки. Засновниками економічних організацій російськомовних робітників, що складали більшість населення міст України, були переважно загальноросійські соціалістичні партії. Виникнення двох типів економічних організацій робітників зумовлювалося тим, що у профспілках робітники об'єднувались не за виробничим, а за професійним принципом, і для захисту інтересів окремих трудових комітетів необхідно було організувати робітничі органи. Вони отримали назву робітничих чи фабрично-заводських комітетів.

Масове профспілкове будівництво розпочалося в Україні у другій половині березня. Об'єднуючи в своїх лавах десятки тисяч людей, профспілки досить серйозно впливали на соціально-політичну ситуацію в регіоні [36, с.58-59; 37, с.91-92].

Серед видів діяльності профспілок варто назвати здійснення юридичної допомоги, надання позик безробітним, надання лікарської допомоги. Професійні спілки займалися також культурно-просвітницькою та видавничою роботою. Борючись з безробіттям, професійні спілки співробітничали з міськими біржами праці.

Фабзавкоми, як і профспілки, багато робили для реалізації здобутих політичних свобод, налагоджували охорону підприємств, створювали робітничу міліцію, боролися за встановлення 8-годинного робочого дня, підвищення зарплати, зміну правил внутрішнього розпорядку та охорони праці, налагоджували культурне дозвілля робітників. Окремі фабзавкоми навіть увільняли від роботи деяких представників адміністрації. У випадку саботажу з її боку вони брали на себе регулювання і організацію виробництва шляхом встановлення робітничого контролю. Незабаром після Лютневої революції був встановлений контроль за прийомом і звільненням з роботи з боку профспілок або завкомів [38, с.51].

Існували й інші форми самоврядування. Так 16 квітня 1917 р. був створений Союз земських службовців Олександрівського повіту. У травні на зборах, що затверджували статут Союзу, брали участь 216 осіб. Мета Союзу: сприяння покращення постановки і введення земського господарства, будівництва лікарень, бараків, шкіл; покращення правових, економічних, побутових умов праці,

підвищення культурно освітнього рівня та розвиток громадянської та політичної самосвідомості членів союзу [39, арк.24].

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. в Росії склалася якісно нова політична ситуація. Повалення монархії та своєрідне вирішення питання про владу, послаблення загальноросійської центральної влади і зростання національно-демократичних сил, проголошення широких демократичних свобод, подальша класова диференціація суспільства і наявність цілого комплексу невирішених життєво важливих проблем – усе це призвело до виходу на арену політичної боротьби понад 70 загальноросійських та національних партій, більше 20 з яких діяло на Україні [40, с.291].

Як безпосередньо в Росії, так і на території Запорізького регіону російський суспільно-політичний рух був представлений трьома основними напрямками: консервативним, ліберальним і соціалістичним.

Ліберальний напрямок суспільно-політичного руху очолювала Конституційно-демократична партія (кадети), яка офіційно в 1917 р. називалась Партією народної свободи (ПНС).

Будучи урядовою партією, кадети схилилися до еволюційного вирішення комплексу соціальних проблем при збереженні стабільності в суспільстві й обмеженні деструктивного потенціалу революції [41, с.147.].

В Олександрівському повіті ПНС була слабо представлена. Проте в Таврійській губернії ситуація була іншою. Великі організації кадетів діяли в Бердянську, Мелітополі, Оріхові. Серед їхніх лідерів можна виділити: в Оріхові – С. Гапонова (міський голова), у Мелітополі – Я. Зевіна [7, с.21].

Весною 1917 р. активізував свою роботу Всеросійський союз земельних власників (створений у 1916 р.). Визнаючи право власності рівносильним з іншими правами, такими, як свобода зборів, союзів, і належним до основних громадянських прав, члени організації допускали відчуження землі в певних межах за справедливую винагороду і збереження цілісності культурних і промислових господарств.

Так, наприклад, землевласники Олександрівського повіту на своєму установчому з'їзді, який відбувся наприкінці червня 1917 р., заявили, що Союз буде "протидіяти будь-яким спробам самочинного вирішення земельного питання до видання відповідного закону Установчими зборами" [42].

Широку мережу партійних організацій оперативно створили і російські соціалісти-революціонери. Навесні були відновлені старі чи з'явилися нові організації в Олександрівську, Бердянську, Мелітополі тощо [43].

В Олександрівську організація почала діяти на початку квітня 1917 р. До складу міського комітету соціалістів-революціонерів входили Михайловський (голова), Буцанов і Єременко (заступники), Кравець (скарбник), Кремаренко, Мекарт, Крят і Користельов [44]. Відомими членами партії в Бердянську були З. Горбенко, Шредер, Савицький; в Мелітополі – В. Бакута.

Значну роль в партійно-політичній боротьбі відігравали представники загальноросійського соціал-демократичного напрямку: меншовики і більшовики, які в Запорізькому регіоні весною 1917 р. входили в об'єднанні організації.

Найбільшою об'єднаною організацією соціал-демократів Катеринославщини була Олександрівська. Двоє її представників І. Мочалов та І. Литвинов виступали делегатами Всеросійської конференції меншовиків і об'єднаних організацій, що проходила в Москві 7-12 травня. У квітні-травні вона нараховувала 1500 членів [45, арк.9]. Проте за літо вона значно ослабла. 6 серпня на загальні збори організації, на яких було обрано новий міський комітет у складі Мухіна, Мочалова, Кошкіна, Потушанського, Черноусова, прийшло лише 60 осіб [46].

На дротяному заводі Жилова в Олександрівську партійна організація соціал-демократів складалася в основному із латиських робітників і нараховувала 20 осіб [47, арк.2]. Помітну роль у політичному житті міста відігравали й латиські більшовики Е. Калін, Т. Зізберг, Я. Барбар, які були організаторами найбільшої профспілки металістів [48, с.27].

Навесні-влітку 1917 р. відбувалося стабільне зростання соціал-демократичних лав і в північних повітах Таврійської губернії. Так, у Бердянську місцева організація у січні 1917 р. нараховувала у своєму складі 18 осіб [49, с.29; 50], у квітні – 450, а в серпні – уже 700 [7, с.28].

Досить впливовою була соціал-демократична організація у Великому Токмаку. Там на загальних зборах 21 липня 1917 р. були присутніми 66 членів партії і 10 запрошених селян. Для проведення політичної роботи було обрано міський комітет, до складу якого увійшли 12 осіб: Монахов, Важник, Сожников, Соколов, Ігнат'єв, Калтига, Єлістратов, Олександров, Чурін, Крашевський, Білостоцький, Ручка [51].

Проте уже 10 серпня на конференції об'єднаних соціал-демократичних організацій Херсонської, Таврійської та Бессарабської губерній зазначалося, зокрема, що у Великому Токмаку місцева організація вже нараховує 150 чоловік.

Відомо також про діяльність соціал-демократичних організацій в Мелітополі, Молочанську та в селі Лісне (Бердянського повіту) [7, с.27].

Певну роботу проводила і трудова народно-соціалістична партія, яка в ідейно-теоретичному плані знаходилась десь посередині між есерами і кадетами. 15 липня був обраний Бердянський комітет партії в складі Д. Гофмана (голова), В. Загорського (секретар), М. Державіна, Тютюми, Собецького, Шайтанова, Кульчицького [7, с.26; 52].

Особливе місце в політичній палітрі регіону займає політична діяльність Гуляйпільської організації анархістів на чолі з Нестором Махно. На думку В. Верстюка, “у політичній діяльності Махна на той час анархізм відігравав швидше роль формального чинника, політичного флеру, який надавав гуляйпільцям і анархістам додаткової значущості в очах односельців” [53, с.23-24].

Так, на відміну від промислових центрів Донбасу, Катеринослава чи Олександрівська, де з літа-осені 1917 р. почали формуватися загони Червоної гвардії, у Гуляйполі була створена Чорна гвардія. У серпні 1917 р. Махно став головою ради робітничих і селянських депутатів у Гуляйполі. На районному з’їзді рад він виступив одним з ініціаторів прийняття резолюції, яка таврувала спроби Тимчасового уряду і Центральної Ради прибрати всю повноту влади до своїх рук.

У резолюції зазначалося, що “з’їзд Рад трудящих рішуче засуджує претензії урядів – тимчасового уряду у Петрограді і Української Центральної Ради у Києві – на управління життям трудящих і закликає ради на місцях, усе трудове населення, яке згуртувалося навколо них, ігнорувати будь-які розпорядження цих урядів. Народ – правитель для себе, у своєму середовищі. Це його споконвічна мрія, і настав час втілити її у життя. Віднині вся земля, фабрики і заводи повинні належати трудящим. Трудове селянство – господар землі, робітники – господарі заводів і фабрик” [53, с.24].

Навесні-влітку 1917 р. анархісти Гуляйполя активно виношували ідею створення селянами і робітниками “організованої, територіальної громадської одиниці безвладного характеру”, яка б покликала “громадські комітети” на боротьбу, взяла б їх під свій контроль. Роль такої організації, про що вже говорилося раніше, спочатку відігравав місцевий осередок Селянського союзу, який, на відміну від інших аналогічних селянських об’єднань Катеринославщини, був із самого початку під впливом анархістів, а не російських та українських соціал-демократів [54, с.102-104].

У зв’язку з цим, гуляйпільці не підтримали рішення ІІ Катеринославського губернського селянського з’їзду про перетворення Селянських союзів у Селянські спілки і створили в серпні 1917 р. на районному з’їзді незалежну раду робітничих і селянських депутатів [53, с.24].

Ставши головою Гуляйпільської ради, Н. Махно активно засуджував спроби Тимчасового уряду і Центральної Ради прибрати всю повноту влади до своїх рук, виступав проти ідеї проведення виборів до Установчих зборів [54, с.104].

Почав набирати сили і український рух. Національно свідомо інтелігенція краю була ініціатором створення культурно-національних товариств, українських громад та українських політичних партій і організацій. Вона започаткувала видання українських газет та журналів, взяла найактивнішу участь у формуванні місцевих організаційних структур національного руху.

24 березня 1917 р. з ініціативи місцевих робітників і учнів середніх шкіл було створено філію Катеринославської “Просвіти” в Олександрівську. В перший же вечір до “Просвіти” записалося біля 150 осіб. Було обрано раду товариства у складі: Ткаченка (голова), Янчука, Обраменка, Козачука, Похілова, Безверного та Слухая [55].

11 липня 1917 р. в Олександрівську було засновано Українську Військову Раду. В її Статуті, зокрема, говорилося:

“1. Громада ставить своєю метою об’єднання вояків-українців-офіцерів, солдат, військових урядовців і інших членів даної військової одиниці на ґрунті:

- а) осягнення федеративно-демократичної республіки в Росії;
- б) національно-територіальної автономії України;
- в) організації українського війська.

2. Громада бере активну участь в загальному військовому житті і дбає про здійснення та закріплення нового військового демократичного ладу у війську. Громада дбає, аби в комітетах (полкових чи інших) було забезпечено представництва от українців, відповідно до їх кількості.

3. Веде активну працю в справі національного освідомлення українців на фронті, в тилу і флотах, в напрямку осягнення автономії України і здійснення національних прав українського народу. Для сеї мети громада:

4. Проводить широку пропаганду, як усну, так і писемну.
5. Організовує зібрання, лекції, мітинги, читання.

6. Закладає, де можна військові демократичні товариства, проводить іншу просвітницьку роботу” [56, арк.19].

Єврейський політичний рух в 1917 р. на Півдні України, як і в державі в цілому, розгортався в основному на засадах сіонізму, пов’язаного з підготовкою ідеологічних, політико-правових та

матеріально-технічних умов для масової еміграції єврейського населення з Росії до Палестини. Крім того, сіоністські організації активно працювали над проблемою підвищення “культурного рівня і економічного благополуччя” єврейського населення безпосередньо і в Росії [57, с.18]. Центрами сіоністського руху в регіоні були Олександрівськ, Мелітополь, Бердянськ, Гуляйполе і Михайлівка [58; 59].

Крім створення партійних осередків, лідери єврейського національного руху проводили в цей час багатотисячні мітинги, маніфестації, збори.

Досить впливовою і організованою частиною сіоністського руху була автономна єврейська народна фракція “Цейрей-Ціон”, яка розглядала сіонізм, як рух всенародний і надкласовий, що ставить собі за мету створення “на здорових соціальних засадах національного політичного центру в Палестині” [60; 61]. Слід зазначити, що значну частину складу народної фракції “Цейрей-Ціон” становила єврейська молодь.

Ліве крило сіоністського руху було представлено Єврейською соціал-демократичною робітничою партією “Поалей-Ціон”, Соціалістичною єврейською робітничою партією (СЕРП) та Партією соціалістів-сіоністів.

В основу ідеологічної доктрини “Поалей-Ціон” були покладені принципи, що поєднували теорію класової боротьби, соціалізму і сіонізму, де головним стрижнем виступали територіальна автономія для євреїв у Палестині і національна – в країнах проживання [40, с.316-317].

Декларувалося різко негативне ставлення до війни, а підтримка Тимчасового уряду ставилася у залежність від його демократичності та активності у сфері соціальних перетворень. До українських державотворчих процесів ставлення партії було позначене повною підтримкою протягом усього 1917 р.

В Олександрівську поалей-ціоністський осередок нараховував в середині квітня 50 осіб [62]. Декілька десятків осіб складала організація “Поалей-Ціон” у Бердянську [63].

Проміжне становище серед єврейських соціалістичних партій Півдня України займали Соціалістична єврейська робітничка партія (СЕРП) і Партія соціалістів-сіоністів (ПСС). Улітку 1917 року ці партії об’єдналися і утворили Об’єднану єврейську соціалістичну робітничу партію (ОЄСРП), що тісно співробітничала із Всесвітньою сіоністською організацією та контактувала з УПСР.

Сприяючи єврейській еміграції до Палестини, члени цих організацій заявляли про свої наміри боротися за демократичні перетворення в Росії разом з російським пролетаріатом [64; 65].

Об’єднана єврейська соціалістична робітничка партія мала власний підхід до розв’язання як єврейського, так і українського питань. Програма дій цієї партії передбачала співробітництво з іншими недержавними національностями в боротьбі за перетворення Росії в демократичну республіку і захист прав національних меншин. Її структурні підрозділи існували в Олександрівську [66].

Специфічне положення в єврейському політичному русі займав Бунд – “Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії”, який активно співробітничав з меншовиками. Його керівництво вважало, що Росія “тільки стала на шлях капіталістичного розвитку, і якщо пролетаріат захопить владу, він відштовхне від себе всі інші класи. Він настроїть їх проти себе і загине в нерівній боротьбі” [67, с.1]. Таку позицію поділяли бундівські організації України. Улітку 1917 р. Олександрівська організація Бунду нараховувала 82 чол., Мелітопольська – 120 чол. [68, арк.42-47; 69, с.3].

Поляки з’явилися в регіоні на початку ХХ століття. В основному це були робітники евакуйованих заводів, біженці та військовополонені. Представників пануючих верств населення серед них майже не було, тому і консервативні ідеї не були поширені в національних організаціях.

Пануючою ідеологією для більшості поляків регіону стає соціалістична ідеологія російських меншовиків і есерів. Весною 1917 р. в Олександрівську і Бердянську діяли більш радикальні організації СДКПіЛ (Соціал-демократії Королівства Польського і Литви) та поміркованіші ППС-лівіці (Польська партія соціалістична (лівіця)) [70, с.21; 71с.73-74].

У Бердянську активно діяли литовські соціалісти-революціонери-народники, які провели в міську раду двох своїх представників: Г. Червенко та Д. Кіорпе [72].

27 серпня на загальних зборах 60 робітників-вірмен в Олександрівську був створений Вірменський революційний союз (“Дашнакцутюн”). До його виконавчого комітету увійшли С. Пацехян (голова), Є. Капустян (заст. голови), Б. Муридян, Г. Дер-Пстросян, С. Газарян. Два члени виконкому були обрані навіть у міську раду робітничих і солдатських депутатів [73].

Наведені факти свідчать, що домінуючу роль в суспільно-політичному житті регіону весною-влітку 1917 р. відігравали політичні партії та громадські об’єднання національних меншин, лави яких зростали досить швидкими темпами. Це стосується, в першу чергу, загальноросійських поміркованих соціалістичних партій, сіоністів, а з часом і більшовиків. Реальним підтвердженням

авторитету та впливу цих організацій серед населення міст стали вибори органів місцевого самоврядування, що проводилися в регіоні в липні-серпні 1917 р.

Для України міські вибори стали першою серйозною перевіркою українського руху на здатність конкурувати з російськими партіями. В умовах, коли відбувалося встановлення реальної державної влади Української Центральної Ради, українським партіям було вкрай необхідно зайняти міцні позиції в думках, забезпечивши підтримку діям УЦР на місцях.

На Півдні України це завдання ускладнювалось. Українським політичним силам тут протидіяли не тільки загальноросійські політичні партії, а й національні організації євреїв, поляків, латишів, литовців, естонців, вірменів, які користувалися підтримкою досить великої частини населення.

Основні напрямки кампанії навколо виборів органів міського самоврядування були пов'язані з формуванням списків кандидатів, розробкою виборчих платформ та пошуком союзників у боротьбі за голоси виборців.

Як правило, в кожному великому місті конкурувало не менше 10-20 списків різних політичних партій, блоків, громадських організацій та об'єднань. Окрему групу становили численні обивательські списки, особливо багато їх було у невеликих повітових та заштатних містах, де рівень політичної свідомості був нижчий. Стосовно передвиборної агітації і пропаганди, слід відзначити, що платформи партій базувалися, в першу чергу, на баченні їх лідерами перспектив розвитку революції, розумінні ними поточного політичного моменту.

Активну політичну боротьбу під час муніципальних виборів проводили українські соціалістичні, ліберально-демократичні та громадські об'єднання, хоча вплив їх на політичне життя південних міст України був ще незначний.

Меншовики та есери, взявши на озброєння теорію “муніципального соціалізму”, що пропагувався партіями II Інтернаціоналу, запевняли трудящих, що шляхом поступових реформ через органи місцевого самоврядування маси зможуть прийти до соціалізму.

Узагальнюючу муніципальну програму загальноросійських партій, що входили в “соціалістичний блок” під час виборів до міських дум на Півдні України можна відстежити передусім за періодичною пресою. Ось її складові частини:

– міське самоврядування повинне обслуговувати на засадах повної автономії всі місцеві потреби населення;

– управлінню міської Думи повинні належати в повному обсязі такі питання, як народна освіта, медична справа, охорона безпеки громадян та муніципальне громадянство;

– Дума наділяється правом політичної ініціативи і петиції.

Першочерговими завданнями поточного моменту є: пряме обкладання імущих класів та знищення непрямих податків, що лягають основним тягарем на плечі малозабезпечених верств населення; активна боротьба з дорожнечею; введення карткової системи для розподілу продовольчих товарів; формування цін; встановлення мінімуму заробітної плати; широка організація бірж та громадських робіт; введення 8-годинного робочого дня та широких видів страхування на випадок хвороби, інвалідності, старості; скасування понаднормових робіт; свобода страйків і демонстрацій; створення фабрично-заводських комітетів з широкими правами; укладання колективних угод між власниками підприємств і профспілками, а також безкоштовне обов'язкове початкове навчання та медичне обслуговування за рахунок державних і муніципальних коштів [76].

Крім цих вимог, у програмах усіх соціалістичних партій ставилось питання про створення широкої муніципальної власності на підприємства загального користування та обслуговування, збільшення міського земельного фонду та його муніципалізація, відчуження монастирських і церковних володінь; сприяння розвитку муніципального виробництва, всебічна допомога споживчій кооперації і будівельним кооперативам, що займаються будівництвом для найбільш бідних верств населення [76; 77].

Російські есери вимагали проведення соціалізації землі не тільки на селі, але й в містах. Більшовики розглядали муніципальну кампанію не стільки як засіб здійснення широких комунальних реформ, що були, на їх думку, неможливими в умовах імперіалістичної війни і збереження влади в руках буржуазії, а, в першу чергу, з точки зору стратегічного курсу на перемогу соціалістичної революції. В основу виборчої платформи більшовиків були покладені переважно політичні вимоги: ніякої підтримки імперіалістичній війні, Тимчасовому уряду, заміна поліції всенародною міліцією.

У той же час виборча платформа більшовиків містила також низку соціально-економічних вимог, спрямованих на поліпшення повсякденного становища трудящих. Вони вимагали введення 8-годинного робочого дня, скасування понаднормових робіт, запровадження бірж праці, введення демократичної фабричної інспекції, боротьби з безробіттям.

Ставилось завдання муніципалізації всіх комунальних підприємств, що належали приватним власникам. Щоб пом'якшити житлову кризу, більшовики вважали за необхідне запроваджувати

примусове відчуження приватних будівель, встановлення квартирних такс. У галузі продовольчого питання більшовики ставили завдання започаткування карткової системи, обліку всіх наявних запасів продовольства, встановлення суворого контролю за цінами. Були висунуті вимоги запровадити пряме обкладання, ввести прибутковий і майновий податки.

Більшовики вимагали повної демократизації управління міським господарством, усунення комісарів Тимчасового уряду від нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування, надання виборчих прав усім громадянам, що досягли 18-річного віку, а не 20 років, як було встановлено Тимчасовим урядом. Значну увагу було приділено питанням народної освіти, охорони здоров'я тощо [78, с.500-501, 506-508; 79].

Ліберально-консервативні сили, очолювані кадетами, включившись у виборчу кампанію, намагалися переконати широкі кола населення, що вибори до міських дум не мають політичного значення, обмежували завдання муніципальної кампанії рамками суто економічної боротьби за реформи міського господарства при збереженні існуючого капіталістичного ладу.

Що ж до державного самовизначення України у більшості випадків виборчих організацій регіону під час муніципальних виборів просто уникали обговорення національного питання.

Слід зазначити, що стара адміністрація Олександрівської думи питаннями організації виборів майже не займалася. Тому ініціативу в їх проведенні взяв на себе соціалістичний блок, що діяв при раді робітничих і солдатських депутатів. За пропозицією членів блоку місто було поділено на 7 виборчих районів, заново були складені списки виборців.

Досить гострою була боротьба і під час виборів і до Олександрівської міської думи. Проте якщо у прихильників соціалістичного блоку, за який голосували в основному росіяни і українці, була відносна єдність, то серед єврейського населення ситуація була іншою. В першу чергу, сильно конфронтували між собою бундівці і сіоністи.

Представники Бунду на численних багатолюдних мітингах доводили, що інтереси простого єврейського люду – це загальнопролетарські інтереси і заохочували виборців приєднатися до соціалістичного блоку. Національно-демократичні елементи з цим не погоджувалися.

У результаті гострих дебатів на мітингах, що мали місце 3, 7 і 9 червня 1917 р. бундівці увійшли в соціалістичний блок, а інші єврейські громадські організації виставили своїх кандидатів по списку № 2 (Єврейський позапартійний блок). Окремим списком виступала місцева організація ортодоксальних євреїв [80].

Поляки-соціалісти, бойкотуючи список №8 (список осіб німецької національності), не виставили своїх кандидатур, а вирішили віддати голоси соціалістичному списку № 3.

Окремим списком виступали: партія народної свободи, Олександрівський комітет РСДРП(б), партія ортодоксальних євреїв, український соціалістичний блок та ін.

Матеріали місцевої газети "Єдинение" дають можливість досить об'єктивно і точно показати хід і результати виборів.

У місті конкурувало 10 списків. Із 28555 виборців проголосувало 18 432 (64,6%) чоловік.

Конкретні результати виборів до міської Думи Олександрівська демонструє таблиця 1.

Таблиця 1

Результати виборів до Олександрівської міської думи [81, арк.4; 22, 6 июля]

№ списку	Назва виборчого списку	Подано голосів	%	Кількість гласних
1	Спілка землевласників	1898	4,9	3
2	Єврейський позапартійний демократичний блок	2175	11,8	6
3	Соціалістичний блок	10909	59,2	32
4	Партія народної свободи і прогресивна група виборців	1009	5,5	3
5	Група торговців і підприємців міста	190	1	1
6	Партія ортодоксальних євреїв	186	1	–
7	Олександрівський комітет РСДРП(б)	270	1,5	1
8	Безпартійна група осіб німецької національності	378	2	1
9	Український соціалістичний блок	1998	10,8	6
10	Безпартійна група виборців	104	0,6	–
Всього		18432	64,6	53

Ми бачимо, що впевнену перемогу отримав соціалістичний блок (РСДРП(б) та соціалісти-революціонери). За них проголосували 59,2% виборців, що дало їм змогу провести 32 депутати із 53 гласних думи.

Друге і третє місця поділили між собою єврейський позапартійний демократичний блок (за нього проголосувало 2175 (11,8%) чол. і український соціалістичний блок (за нього проголосувало 1998 (10,8%) чол.). Згідно з квотою вони провели в Думу по 6 депутатів. Якщо в можливостях єврейського списку щодо успішного завершення компанії сумнівів не було (міське населення на 30% було єврейським), то результати виборів за українським списком у зрусифікованому Олександрівську були несподіванкою.

Єврейський позапартійний демократичний блок провів у гласні Олександрівської міської думи – М.М. Жаботинського, А.М. Геншафта, М.Г. Грузенберга, Д.С. Кантер, А.Я. Лещинського та Л.І. Беняша.

Депутатами від українців стали: Ф.В. Полежайченко, Д.Г. Півнєв, А.С. Яковина, І.А. Похилів, Є.К. Лазаренко і Л.Н. Чіріков. За більшовицьким списку було обрано лише одного гласного думи М.І. Харченко (за нього проголосувало 270 (1,5%) виборців).

Головою міської управи було обрано С.С. Попова (соціаліст-революціонер, голова повітового земельного комітету, заступник голови Олександрівської ради робітничих солдатських і селянських депутатів, гласний повітового і губернського земств).

До складу управи ввійшли також В.І. Сонін (соціаліст-революціонер, інженер-хімік, голова місцевої ради робітничих і селянських депутатів, заступник голови міського продовольчого комітету, член бюро виконавчого комітету громадських і робітничих організацій), П.С. Єременко (соціаліст-революціонер, педагог, член ради робітничих депутатів і член бюро виконкому громадських і робітничих організацій), К.Є. Лазаренко (соціал-демократ, педагог), Н.А. Крилов-Мартинів (соціаліст-революціонер), В.І. Береза (соціаліст-революціонер), М.Г. Воронов (соціал-демократ), М.Ф. Мухін [82; 83].

Що стосується Бердянська, то тут ми можемо спостерігати наступну ситуацію. Перші муніципальні демократичні вибори проходили в умовах політизації населення. До виборчої кампанії включились усі політичні партії. Передвиборчі збори проходили в атмосфері міжпартійного суперництва і накалу політичних пристрастей.

Оскільки партії в губернії були ще малочисельними, а населення у більшості своїй не розбиралося у програмних відмінностях, політика блоків політичних партій на виборах отримала широке розповсюдження. Так, у Бердянську соціалістичний блок склали кандидати від усіх течій, які там були: РСДРП(об), соціалісти-революціонери, Бунд, УСДРП, Поалей-Ціон, єврейські соцпартії. З даних у нижченаведеній таблиці видно, що у виборах у Бердянську взяло участь 70 % виборців, тобто абсентеїзм для цього часу був досить незначним. Це яскраве свідчення помітної політизації жителів краю влітку 1917 р. [13, с.12]

На виборах до Бердянської міської думи було зареєстровано усього 16855 виборців. Конкретні результати виборів узагальнені у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати виборів до Бердянської міської думи [84-86]

№ списку	Назва виборчого списку	Подано голосів	%	Кількість гласних
1	Рада робітничих і солдатських депутатів	6975	58,9	29
2	Домовласники і садоводи	1875	15,7	8
3	Єврейський список	822	6,9	3
4	Біженці	298	2,5	1
5	Ремісники	238	2	1
6	Республіканський клуб	819	6,9	3
7	Торговельники	442	3,8	2
8	Державні і громадські службовці	394	3,3	2
Всього		11876	70	49

У результаті виборів найбільшу кількість місць отримали соціалісти-революціонери. Тут ми бачимо також, що значну кількість голосів дістали так звані домовласники і садоводи. Це пов'язано з тим, що вони репрезентували інтереси найзаможніших верств міського населення та частини інтелігенції.

Говорячи про результати виборів до міської думи Мелітополя, можемо навести наступні цифри.

Таблиця 3

Результати виборів до Мелітопольської міської думи [85; 60]

Назва виборчого списку	%	Кількість гласних
РСДРП (об'єднана)	28,9	11
Соціалісти-революціонери	21	8
Кадети	5,3	2
Домовласники	10,5	4
Блок єврейський об'єднаний комітет, сіоністи	15,3	9

У цей же час пройшли частково перевибори міських рад регіону. Їх необхідність була викликана зміною політичної обстановки і новим розкладом політичних сил. Це була перевірка авторитету у масах основних політичних партій країни: есерів, меншовиків і більшовиків.

Серйозною політичною акцією восени 1917 р. стали вибори земських органів самоврядування. Згідно з постановами Тимчасового уряду від 21 і 25 травня в країні мали бути проведені вибори волосних, повітових і губернських земських гласних, але на основі нових правил – загального, рівного, прямого, таємного голосування.

Нагадаємо, що в дореволюційній Росії з 1890 р. обирати і бути обраними могли тільки поміщики-дворяни (потомствени та особисті). Селяни обирали лише кандидатів у повітові земські збори. Далі все було в руках губернатора, який з числа обраних кандидатів призначав гласних, які були поставлені під контроль та нагляд державної адміністрації. Обрані голови повітових та губернських земських управ затверджувалися відповідно губернатором та міністром внутрішніх справ; всі постанови земських управ мали затверджуватися губернаторами або міністром внутрішніх справ, і вони могли їх скасувати; виборні земські службовці були включені до загально-адміністративної системи.

Земства складалися із губернських та повітових земських зборів та їх виконавчих органів – губернських і повітових земських управ. До компетенції земств входили місцеві господарські, соціальні та культурні справи: утримання і будівництво місцевих шляхів, організація медичного обслуговування населення, народної освіти, налагодження поштового зв'язку, страхування, протипожежна справа тощо. За новим законом їх функції значно розширилися [87, с.21].

Організаційна сторона виборів сільського самоврядування дещо відрізнялася від виборів до міських дум. Так, якщо вибори до міських дум проводилися на основі пропорційності за партійними списками, то вибори у волосне земство здійснювалися, в першу чергу, на основі іменних списків, скласти які мали право будь-які десять осіб, що мали право голосу [88].

Підготовка частина виборів почалася ще в липні 1917 р. Самі ж вибори були розбиті на 2 етапи: вибори у волосні земські установи (серпень-вересень) і вибори в повітове земство (вересень-жовтень). Вибори ж губернських гласних проводилися повітовими земськими зборами.

Серед селянського населення Таврійської губернії великою популярністю користувався список губернської Ради селянських депутатів, що складався в основному із членів ПСР. У с. Андріївці Бердянського повіту за цей список було віддано 1626 голосів, за народних соціалістів – 99, кадетів – 8, єврейський національний список – 52 голоси. У волосне земство були обрані 43 кандидати від місцевої ради, 2 – від єврейських організацій. Кадети тут не отримали жодного місця [89].

Не набагато кращою в плані політичної активності виборців виявилася кампанія з виборів повітових гласних. Так, у газеті "Селянська спілка" 31 жовтня 1917 р. була опублікована досить цікава інформація про земську кампанію в с. Іванівка Олександрівського повіту. В ній, зокрема, говориться, що на виборах до повітового земства "наші селяни показали себе зовсім неорганізованими і байдужими. Спілка виставила своїх членів, а Селянський союз – своїх. На щастя, в Івановській волості жодна партія списків не висунула. Подано голосів за список №1 (Спілки) – 488 осіб і №2 (Селянський союз) – 88. Ледве-ледве пройшов від Іванівської волості 1 наш кандидат учитель Я.П. Антонечко" [90].

Особливістю цієї компанії було те, що в ній брали участь і мешканці міст. При цьому перед початком виборів для кожного населеного пункту встановлювалась квота представництва.

Загальна кількість гласних Бердянського повітового земства повинна була складати 76 осіб (від волостей – 67, від Бердянська – 7 і по одному представнику від Ногайська і Оріхова) [91].

Так, під час виборів гласних Бердянського повітового земства участь у голосуванні взяло лише 3 033 із 19 тис. [92]. Проте слід відзначити, що в ряді міст вибори до земських установ проходили в гострій політичній боротьбі за партійними списками. Так, наприклад, у Бердянську перемогу здобули меншовики (1025 чол.), а більшовики отримали 850 голосів і випередили есерів (654). До земської управи були обрані меншовики А. Яхонтов та В. Григор'єв, лівий есер А. Горбенко, більшовики М. Федорков та А. Єгерський [93]. Там, де партійні організації були невеликими, наприклад, у Великому Токмаці, ще створювались соціалістичні або радянські блоки. Останній провів у земство 27 своїх кандидатів, у т.ч. 9 меншовиків [93].

Досить гостра політична боротьба розгорталася у краї у зв'язку з виборами до Всеросійських Установчих зборів. Після перемоги Лютневої революції питання про скликання Установчих зборів як єдиного законного джерела влади в Росії стало в практичну площину уже в березні 1917 року. Воно було одним з головних у діяльності політичних партій і громадських об'єднань. Визнаючи владу Тимчасового уряду, широкі верстви населення країни, політичні організації соціал-демократичного спрямування ставили перед ним одну з головних вимог – якнайскоріше скликання Установчих зборів.

Ставлення до Установчих зборів різних політичних партій обумовлювалося, в першу чергу, їх програмно-тактичними міркуваннями в конкретний історичний момент. Меншовики, наприклад, називали скликання Установчих зборів “першим пунктом в ряді здійснених подій”, і чекали від них вироблення конституції та форми правління державою; вирішення робітничого, земельного питання; проблем миру і війни. Та це в гаслах, а насправді вони боялися, що вибори до Установчих зборів не принесуть їм успіху, не дозволять створити в їх стінах власної солідної фракції. Подібні позиції дотримувалися й есери, але останні були більш впевнені в успіхові, сподіваючись на голоси селян.

Національні політичні партії та об'єднання в цей час були зацікавлені, в першу чергу, в тому, щоб Установчі збори справедливо вирішили національне питання, яке, особливо в південноукраїнському регіоні, стояло досить гостро.

Щодо більшовиків, то вони вважали, що ці збори повинні ввести або узаконити демократичну республіку. Але згодом, коли ради проявили себе як центри згуртування ліворадикальних сил, як зачатки революційної влади, місця в більшовицькій схемі організації державної влади для Установчих зборів залишалося все менше і менше. Для них це гасло було тактично вигідним передусім у боротьбі з Тимчасовим урядом, який, відчувши смак влади, не поспішав розлучатися з нею, побоюючись, що влада може перейти до інших рук.

Лише 14 червня 1917 р. Тимчасовий уряд після довгого маневрування повідомив строк скликання Установчих зборів – 30 вересня, але й після цього він продовжував різними способами відтягувати виконання свого рішення.

Вибори до Всеросійських Установчих зборів у регіоні проходили в умовах, найменш сприятливих для волевиявлення громадян. Росія продовжувала брати участь у війні. Національна економіка була поставлена на грань катастрофи, що викликало небувале падіння життєвого рівня трудящих. Чергова політична криза завершилась захопленням влади ліворадикальними партіями. Міжпартійна боротьба загострилася до краю [94, с.157-158].

Щоправда, в Запорізькому краї умови для виборів були дещо кращими, ніж у промислових центрах країни. Тут, на думку В. І. Корольова, ще не було видимих спалахів громадянської війни, продовольча криза стояла менш гостро. Продовжували виходити газети ліберальних і соціалістичних партій. Боротьба за владу велась лише тільки на ідейно-політичному фронті. Більшовики через невідготовленість не могли почати насильницьких дій. Жовтневі події у центрі Росії та стрімке розповсюдження влади Центральної Ради по Україні ускладнили передвиборчу кампанію на місцях. Партії замість того, щоб вести цілеспрямовану пропаганду і агітацію, захопились дебатами з поточного моменту. Ось чому не все населення зрозуміло до кінця, що таке Установчі збори, для чого вони скликаються, де вони будуть засідати і що вони можуть дати народові [13, с.29].

За постановою Тимчасового уряду кількість депутатів у Всеросійські Установчі збори становила в державі в цілому більше 800 чоловік. З них по Катеринославській губернії – 16 і Таврійській – 9 чол.

Виборчі списки повинні були складатися міськими управами, міськими старостатами і волосними виборчими комісіями. Для загальної організації виборів створювалися окружні виборчі [95, арк.8].

Серед претендентів на місця у вищій законодавчий орган країни від Катеринославської губернії були і представники Олександрівська: голова Олександрівської ради селянських депутатів С.С. Попов та голова міської ради робітничих і солдатських депутатів меншовик І.Д. Мочалов.

Робилися спроби і на рівні рад робітничих депутатів впливати на організаційну сторону передвиборчої боротьби. Так, 7 жовтня “Известия Бердянського Совета робітничих депутатів” констатували, що для майбутніх виборів в Установчі збори при раді організовано курси і було б “дуже бажано, якби організації на місцях запропонували слухачів”.

Проведення широкої передвиборчої кампанії знову, як і на муніципальних виборах, поставило перед більшістю партій питання про збирання коштів для цієї роботи.

Українським громадським політичним об'єднанням у формуванні передвиборчих фондів допомагали, в першу чергу, селяни.

Влітку і восени це питання розглядалося на багатьох конференціях, зборах, засіданнях партійних комітетів, виборчих комісіях партій. Найбільш дієвим способом отримання коштів були обов'язкові відрахування членами партій одноденної заробітної плати (так поступали більшовики, українські есери) [96; 97].

В Олександрівську місцевою організацією есерів ще влітку було прийнято рішення, що кожен член партії не пізніше 1 липня повинен внести через місцеву організацію в касу ЦК разовий внесок у сумі не менше 1 крб. на організацію виборів до Установчих зборів та на розширення газетної діяльності партії [98].

15 жовтня загальні збори Бердянської організації УПСР розглядали питання про передвиборчу агітацію та кошти, вирішивши перерахувати одноденну зарплату тих, хто її має, запровадити внутрішній займ між членами партії, обрати фінансову комісію [96].

Питання про кандидатури в члени Установчих зборів та їх розміщення в загальному передвиборчому списку було також досить складним практично в кожній політичній партії або блоку. Особливу увагу цій справі надавали більшовики. При формуванні списків кандидатур їх ЦК у вересні 1917 р. дав місцевим партійним організаціям директиву: по-перше, висувати таких кандидатів від більшовицької партії, які гарантують проведення зваженої політичної лінії; по-друге, “кожний кандидат, виставлений за списком, повинен дати офіційну розписку про готовність зняти свою кандидатуру за наполяганнями місцевої конференції чи ЦК”. Першими в більшовицьких списках по кожному виборчому округу повинні були стояти офіційні кандидатури ЦК РСДРП(б), список яких був опублікований у центральних партійних газетах.

Від Партії народної свободи (список №1) по Таврійському виборчому округу, серед інших кандидатів до Всеросійських Установчих зборів пропонувався Зевін Я.Б. (м. Мелітополь), від українських соціалістів-революціонерів і селян-хліборобів (список №4) – Железняк К.І. (Мелітополь), Жолудь О.Г. (с. Петропавлівка Бердянського повіту), Булгаков С.М. (с. Павлівка Мелітопольського повіту), Гавриленко Є.С. (с. Попівка Бердянського повіту), Волик В.С. (с. Василівка Мелітопольського повіту), Щирий П.Я. (с. Андріївка Бердянського повіту) та Краянський О.Е. (м. Мелітополь).

Були занесені до списку №10 для голосування від російських громадян німецької національності Унру В.Г. (с. Молочанськ Бердянського повіту) та Єдич І.К. (с. Єйгенфельд Мелітопольського повіту).

Кандидатами у депутати за списком № 6 (РСДРП об'єднана) були призначені Монахов П.К., інженер із м. В.Токмак та М.А. Киселенко, робітник із Бердянська, голова Ради, член міської управи [99; 100].

Більшовики до свого списку №3 від Бердянська до Установчих зборів запропонували А.А. Дюміна та М.Ф. Федорова [101].

По Катеринославській губернії у список №5 (Селянська спілка, рада селянських депутатів, українські соціал-демократи і соціалісти-революціонери) до Установчих зборів була внесена кандидатура Радомського О.М. (с. Григорівка на Конці Олександрівського повіту) [102].

Претендентами на депутатські місця за списком №3 (ПСР) були Попов Семен Степанович – голова Олександрівської ради селянських депутатів та її секретар – Матюха Григорій Євдокимович [103].

Проаналізувавши таблицю 4, ми бачимо по Олександрівську наступні результати: за більшовиків проголосувало 4 560 чоловік (більш як 26% учасників голосування); за список українських есерів і соціал-демократів віддали свої голоси 4115 виборців (23,3%). Третє місце у підсумку зайняли єврейські національні партії – їх підтримали 3112 чоловік (17,7%). 889 голосів отримали російські есери, 1351 – меншовики, і кадети – 1695 голосів.

Наслідки голосування по виборах до Всеросійських Установчих зборів по м. Бердянську засвідчили перемогу більшовиків: за їх список було подано 3402 голоси, за кадетів, що за кількістю голосів одержали друге місце, – 2823, за есерів – 1015 голосів і за меншовиків – лише 875 голосів.

Щодо Мелітополя, то тут були зафіксовані наступні результати: більшовики отримали 1027 голосів, українські соціал-демократи і есери – 564, партія соціалістів-революціонерів – 533, меншовики – 1008. Решта списків отримали незначну кількість голосів.

Вибори ж у повітах показали, що в південноукраїнському селі політичні уподобання виборців були дуже різними: в Олександрівському повіті за український блок проголосувала абсолютна більшість сільських виборців – 77,4%. Тоді як на материкових повітах Таврійської губернії домінували російські есери, які в блоці з губернською радою селянських депутатів отримали в Мелітопольському повіті 63,8% голосів. Список українських соціалістів-революціонерів і селян-хліборобів набрав, відповідно, лише 16,1%.

Таблиця 4

Результати виборів до Всеросійських установчих зборів [104-107]

№ з/п	Назва виборчого списку	Катеринославська губернія		Таврійська губернія			
		Олександрівськ		Бердянськ		Мелітополь	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	Кадети	1695	9,73	2823	27,46	1287	20,45
2	Більшовики	4560	26,17	3402	33,10	1027	16,32
3	Меншовики	1351	7,75	875	8,51	1008	16,02
4	Трудовики	249	1,43	149	1,45	39	0,62
5	Партія соціалістів-революціонерів	889	5,10	1015	9,87	533	8,47
6	Всеросійський Союз земельних власників	551	3,16	33	0,32	393	6,24
7	“Єдинство”	210	1,21	207	2,01	90	1,43
8	Російський народно-державний Союз						
9	Українські соціалісти-революціонери і Українські соціал-демократи	4115	23,61	551	5,36	564	8,96
11	Бунд	223	1,28				
12	Поалей-Ціон	315	1,81	234	2,28	72	1,14
13	Об’єднана єврейська соціалістична партія	52	0,30				
14	Єврейський національний блок	2496	14,32	772	7,51	1190	18,91
15	Єпархіальне духовенство і миряни						
16	Старообрядовці						
17	Православні хлібороби	153	0,88				
18	Поселення греків Маріупольського повіту	7	0,04				
19	Російські громадяни німецької національності	561	3,22	177	1,72	68	1,08
20	Тимчасовий кримсько-мусульманський комітет			23	0,22	16	0,25
21	Селяни Бердянського повіту			18	0,18	7	0,11
Всього				22789			
Голосувало		17427	100,00	10279	100,00	6294	100,00

В Оріхівській волості (без м. Оріхова) з 3454 чоловік за більшовиків проголосували 39, народним соціалістам віддали свою перевагу 18 осіб, кадетам – 68, українським есерам – 1538, есерам – 1665, решту голосів віддано за інші партії (всього в Бердянському повіті було 13 списків).

У Новотроїцькій волості з 2058 чоловік, що брали участь у виборах, за більшовиків проголосували 65 чоловік, за українських есерів – 37, за есерів – 1926 чоловік. Решта голосів розподілилась між іншими партіями.

Це пояснюється тим, що серед селян Північної Таврії популярністю користувалась партія есерів, у них зберігалася сильна віра в Установчі збори. Значна частина населення поставилась до виборів пасивно і зовсім не голосувала.

Таврійська губернія входила до числа тих районів Росії, де відсоток тих, хто проголосував за партію кадетів, був найменший, а за національні списки досить високим. Тут спостерігався і найменший процент голосів, відданих за більшовиків.

Вибори до Всеросійських Установчих зборів розглядалися після більшовицького перевороту в Петрограді як елемент відмежування від утопічних, хоча й дуже привабливих гасел більшовиків у соціально-економічній і міжнародній сферах. Звідси і блокування, і настрої, і агітація, і ставлення простих людей.

Радянська історіографія змушена була підганяти історичну дійсність під відомий ленінський міф про “Тріумфальний хід радянської влади з листопада 1917 року по березень 1918”.

Так, на думку одних авторів, радянська влада після жовтневого перевороту перемогла тільки в Донбасі, інші зараховують до цього району і прифронткову смугу, а треті взагалі вважають, що на всій Україні, за винятком її Південно-Західної частини, межі якої точно не визначаються, відразу було встановлено владу рад [108, с.39-49.]. Всі вони разом твердили, що місцеві ж органи “буржуазно-націоналістичної Центральної Ради” лише прагнули до захоплення влади, але своїх намірів так і не здійснили.

Для обґрунтування своєї позиції історики радянської доби висували цілком безпідставне твердження про винятковий авторитет рад робітничих і солдатських депутатів серед українських трудящих. Прихильники вказаної точки зору, очевидно, недостатньо враховували ту обставину, що ради робітничих і солдатських депутатів та військово-революційні комітети існували поряд з місцевими філіями Центральної Ради і буржуазними міськими думами та земствами, які також були в цей час значною політичною силою.

Серйозним імпульсом для посилення національно-визвольного руху на Півдні України стала Інструкція, згідно з якою Генеральний секретаріат перетворювався на місцевий орган Тимчасового уряду, тобто ординарний адміністративний апарат, який майже не відрізнявся від губернського комісаріату, і правочинність якого поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську. Таким чином, Харківська і губернії Півдня України, найбільш розвинені в соціально-економічному плані, штучно виводилися з поля зору Центральної Ради. На нашу думку, дії Тимчасового уряду були пов'язані не тільки з тим, щоб зберегти в своєму прямому розпорядженні губернії, які мали для Росії стратегічне значення. Російський уряд намагався юридичними засобами не допустити українізації краю.

Звичайно, все це викликало серед українців рішучий опір. У серпні на адресу УЦР надійшли сотні телеграм із рішеннями і резолюціями зборів і мітингів, які засуджували дії Тимчасового уряду та його Інструкцію. Наведемо одну з таких резолюцій, опубліковану у “Робітничій газеті” за 12 серпня 1917 р.: “Об'єднане засідання представників організацій Олександрівська на Катеринославщині, партії соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, залізничних товариств, січі “Хортиця” і товариства “Просвіта”, обміркувавши інструкцію Тимчасового уряду Генеральному секретаріатові, гостро засуджує політику буржуазних членів уряду в українській справі, протестує проти звуження компетенції Генерального секретаріату шляхом несправедливого обмеження автономії України й рішуче заявляє, що всіма силами підтримуватиме раду в її боротьбі за втілення в життя конституції України, розробленої Центральною Радою”.

Ще більшою мірою українці зміцнили свої позиції під час придушення Корніловського заколоту та подолання його наслідків.

На інших позиціях стояли представники російської революційної демократії. Свідченням цьому є рішення наради громадських організацій Таврійської губернії, що проходила 31 липня – 1 серпня 1917 р. під головування губернського комісара М. Богданова з українського питання: “Признати неможливим включення тої чи іншої місцевості в склад якої б то не було автономної територіальної одиниці без чітко вираженого бажання населення даної місцевості; звернути увагу Тимчасового уряду на те, що питання про включення Таврійської губернії в склад автономної України не вирішене жодною із громадських організацій губернії і що в зв'язку з цим і вирішення його Тимчасовим урядом є також передчасним” [109]. Нарада визнала бажаним, щоб національним меншинам кожної даної місцевості була забезпечена можливість звертатися в місцеві державні установи на рідній мові [109].

У зв'язку з цим автор поділяє думку В.Ф. Верстюка про те, що “на той час в Україні не існувало політичних сил, впливовіших за Центральну Раду. Але питання влади на місцях потребує ретельного й ґрунтовного дослідження, бо воно, по-перше, замовчувалося радянською історіографією або грубо фальсифікувалося, а по-друге, вирішувалося не скрізь однаково” [110, с.24].

Період вересня – жовтня 1917 р. характеризувався загостренням боротьби Центральної Ради за автономію України. Переконавшись, що компроміс з Тимчасовим урядом став перепорою на шляху остаточного вирішення національної проблеми, Центральна Рада та Генеральний Секретаріат здійснили ряд широких кроків до самоврядування. У декларації від 29 вересня було

оголошено про скликання Українських Установчих зборів. Меморандум від 13 жовтня повідомив про поширення влади Генерального Секретаріату на усі сфери державного управління. Це поставило Центральну Раду на грань розриву з Тимчасовим урядом, якому вона фактично відмовилась підкорятись. Аналогічні відносини склались у неї і з Радою Народних Комісарів.

31 жовтня 1917 р. загальні збори УЦР поширили владу Генерального Секретаріату на Херсонську, Катеринославську, Харківську, Таврійську (без Криму), Холмську й частково Курську та Воронежську губернії. З листопада на об'єднаному засіданні виконкомів робітничих і солдатських депутатів Києва Центральну Раду було визнано краєвою владою.

Питання про перехід влади до рад досить гостро дебатовалося і в Олександрівську. Аналіз протоколів загальних зборів робітників та службовців ряду підприємств міста показує, що робітники Олександрівського дрогоного заводу, заводу Д.Г. Зільбера, службовці депо залізничних майстерень вважали передачу влади радам до Установчих зборів передчасною і засуджували позицію місцевих більшовиків, які 19 жовтня 1917 р. демонстративно покинули засідання ради і наперекір її рішенням направили свого делегата Буфетова на II Всеросійський з'їзд рад [111]. 21 жовтня, коли почалися дебати з перевиборів виконавчих органів міської ради, есдеки і есери на своїй нараді постановили своїх кандидатів у президію не виставляти, і керівний орган ради повністю передати в руки більшовиків, щоб ті на практиці показали всю неспроможність “до творчої роботи” [112].

Редакція газети “Александровская мысль” вважала таке рішення помилковим, оскільки “становище в самій раді, якщо не вважати збільшення числа депутатів більшовиків, мало змінилось” [112]. Їх позицію про перехід влади до рад робітничих і солдатських депутатів підтримали лише збори робітників і службовців заводу інженера І. Барського. Про слабкість більшовиків говорив і той факт, що вони так і не змогли провести своїх представників на керівні посади в раді [113].

Та незважаючи на це, вони закликали населення “до бунтів, саботажу, розповсюджуючи неправдоподібні чутки”. Міська дума, обрана мешканцями Олександрівська на основі таємного, рівного та загального голосування, на засіданні 27 жовтня постановила: створити при міському управлінні комітет із захисту громадської безпеки з представників міської та земської управ, ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, військової організації та військової частини, соціалістичних партій та громадських організацій [114, арк.69].

Комітет до обрання президії на нараді 28 жовтня доручив міській управі та повітовому комісару Тимчасового уряду вжити заходів із захисту громадської безпеки та спокою [114, арк.69]. Міська управа Олександрівська звернулась до населення міста з проханням підкорятись розпорядженням тільки міської управи та урядового комісара, а розпорядження від інших організацій та осіб вважати незаконними. Крім того, вона також вважала, що “населення допоможе їй з необхідним спокоєм провести виборчу кампанію до Установчих зборів, які зможуть вирішити всі проблеми та виразити волю народу” [114, арк.69].

Більшовики Олександрівська, розуміючи, що без повстання і збройної боротьби захопити владу неможливо, формували на заводах збройні загони робітників, робили все для того, щоб залучити до повстання і солдатів місцевого гарнізону.

У листопаді і на початку грудня йшла невпинна і напружена боротьба між більшовиками, з одного боку, та меншовиками, есерами, національними силами і анархістами, з іншого.

Перші бої за встановлення Радянської влади в Олександрівську розпочалися 12 грудня 1917 р. Бої точилися до 15 грудня. На цей час боротьба для більшовиків закінчилася поразкою [115, с.18-20; 32-34; 37]. Однак вже 2 січня 1918 р. до міста прибули чотири ешелони балтійських моряків і робітників Петрограда і Москви з гарматами і кулеметами під загальним командуванням Богданова. Вони зайняли станцію Катерининську, взяли під охорону залізничні мости. Владу в місті взяв в свої руки ревком, який повинен був керувати робітниками до перевиборів ради [116].

Після проведених 20 січня перевиборів ради її головою став більшовик Т. Михелович. У заповненій ним анкеті делегата IV з'їзду рад наводиться партійний склад переобраної ради, в якій більшовики і співчуваючі їм нараховували 20 чоловік, есери і меншовики – 10. Тобто абсолютної більшості і в цей час більшовики в раді не мали. А це означає, що вплив їх у місті був досить обмеженим [117, арк.74].

За іншим сценарієм розвивалися події у Північній Таврії. Абсолютна більшість політичних, національних і демократичних організацій Таврійської губернії виступала за створення нового коаліційного уряду, а вирішення питання про державну владу передавала Установчим зборам [13, с.26].

20 листопада 1917 р. помірковані соціалістичні партії сформували крайовий багатопартійний уряд – раду народних представників, яку підтримала більшість населення Криму і Північної Таврії. Такого успіху не змогли досягти ліберально-демократичні і помірковані соціалістичні сили центральних регіонів Росії [13, с.33-37; 118].

Проте свій успіх у політичній сфері помірковані соціалісти не змогли закріпити. Недосвідчена багатопартійна губернська влада не мала чітких уявлень про вирішення національно-політичних та економічних проблем, не змогла контролювати складну соціально-політичну обстановку в регіоні.

Щодо питання про взаємовідносини Рад Північної Таврії з Центральною Радою, то у Третньому Універсалі йшлося про те, що Українській Народній Республіці належать землі Таврії без Криму. Ради та більшість громадсько-політичних організацій Таврійської губернії не визнали цих вимог.

10 грудня Бердянська рада висловила протест проти підпорядкування Північної Таврії владі Центральної Ради і погоджувалася з проведенням референдуму в Таврійській губернії з цього питання.

Меншовик М. Киселенко рекомендував не визнавати Раду, вважаючи її шовіністичною і чорносотенною. Більшовик О. Єгоров розглядав політику Центральної Ради як політику анексії. Більшістю голосів було прийнято резолюцію більшовиків.

Проте позиція Бердянської ради не отримала підтримки у селян. Так, 3 грудня Новогригорівська рада селянських депутатів за пропозицією голови Чижя постановила "приєднатися до України".

17-18 грудня в Мелітополь з'їхалися 200 представників від 100 політичних партій, рад, місцевих самоуправлінь і національних організацій Північної Таврії. Представники більшовиків на з'їзд не прибули. Вирішувалось доленосне для материкових повітів питання про входження їх до складу УНР. Після довгого обговорення було винесено 6 резолюцій. З 108 депутатів, що виступили за участь у виборах, висловився 61 чоловік: 15 негативно поставились до виборів, аргументуючи свою позицію тим, що "через національне питання на Україні буде розпалюватися національний шовінізм", 32 депутати не зайняли певної позиції. За підтримку виборів виступив навіть голова партії есерів Мелітопольського повіту К. Железняк. Результати голосування показали, що більшість делегатів з'їзду (158) підтримали ідею виборів до Установчих Зборів України.

З'їзд надав також право організаціям і установам краю безпосередніх зносин з Центральною Радою і Генеральним Секретаріатом. У кінцевому вигляді питання про приєднання повинен був вирішити плебісцит. Телеграмою комісара з внутрішніх справ уряду УНР В. Винниченка губернський і повітовий комісари проголошувалися представниками Генерального Секретаріату, ним призначалися і звільнялися з посади, а губернський комісар отримав пропозицію Центральної Ради іменуватися народним комісаром України по Таврійській губернії.

На Мелітопольщині розвиток подій мав такий вигляд. 20 грудня був обраний новий склад президії, а 30 грудня 1917 р. в Мелітополь ввійшов один з підрозділів 1 Московського загону червоногвардійців під командуванням П. Єгорова. За підтримки столичних бійців більшовики створили в місті ВРК на чолі з М. Пахомовим [115, с.62]. Але до влади вони змогли прийти лише 20–22 січня 1918 р. за допомогою севастопольських моряків (командир – анархіст О. Мокроусов), що їхали на Дон воювати проти Каледіна. Зміна влади пройшла без єдиного пострілу. 22 січня 1918 р. повітовий селянський з'їзд був поставлений перед фактом встановлення нової влади. Він об'єднав свою роботу з роботою повітового з'їзду рад робітничих і солдатських депутатів. На цьому об'єднаному з'їзді з проблем, що розглядалися, одноставно приймалися більшовицькі резолюції [119, с.59].

У Бердянську ж зміна влади відбулася практично мирним шляхом. 1 грудня під тиском більшовиків відбулися другі після жовтневих подій перевибори Бердянської ради. Дві третини складу (112 робітників і 42 солдати) тепер стали більшовиками, а праві соціал-революціонери, меншовики і бундівці опинилися в меншості. Рада твердо стала на шлях соціалістичної революції, але взяти владу в свої руки ще побоювалася. Через 10 днів рада проголосила себе владою в місті і назвала раду тимчасових представників "нічим іншим, як контрреволюційним комітетом спасіння від революції, або створеною Керенським Радою Російської Республіки в мініатюрі" [120, арк.29]. Проте, як засвідчував її голова меншовик М. Киселенко, з цього "війшов конфуз": це завдання для ради було надто важким, і її владу ніхто в місті не визнавав.

Протягом січня 1918 р. більшовики зміцнили свої позиції у виконкомі ради, яка провела ряд рішучих заходів з впровадження декретів РНК. Це викликало невдоволення правого крила соціалістичних партій, які висловили їй недовіру, і вважали, що застосовуючи терор, більшовицький виконком перевищив свої повноваження.

Наприкінці січня фракції правого крила соціалістів-революціонерів та соціал-демократів уже не могли серйозно протистояти ліворадикальним настроям більшості ради. За підтримки чорноморського загону місцеві більшовики зуміли закріпити остаточно свої позиції в раді, вигнавши з неї опозицію. На початку 1918 р. вони заарештували керівників опозиційних партій, в тому числі голову ради робітничих і солдатських депутатів меншовика М. Киселенка, а 14 березня віддали їх до суду революційного трибуналу.

Переломним моментом у політичному житті Півдня України стали події кінця жовтня – грудня 1917 р. Адже саме в цей час українізація краю отримала логічне завершення – тут встановлюється

влада українських інституцій, підпорядкованих у своїх діях Центральній Раді. Проте це був досить складний і драматичний процес. Після падіння Тимчасового уряду політична боротьба загострилася до краю. Українці зіткнулися тут з серйозним опором зросійщених, а з часом і збільшовичених рад робітничих і солдатських депутатів, які бачили своє майбутнє у виконанні наказів Ради Народних Комісарів і встановленні в краї більшовицької диктатури.

Скликання Українських Установчих зборів стало нагальною потребою. Третій Універсал Центральної Ради поставив це питання в практичну площину. Вибори до Українських Установчих зборів були призначені на 27-29 грудня 1917 р., а днем їх скликання оголошувалося 9 січня 1918 р.

Центральна рада створила Головну комісію в справах виборів до Українських Установчих зборів, яка почала роботу 14 листопада.

В Олександрівську вже 1 грудня міська управа для проведення виборів в Українські Установчі збори почала складати виборчі списки, які протягом двох тижнів виправлялися і уточнювалися. Перед виборами Олександрівське міське самоврядування через засоби масової інформації закликала мешканців "...голосувати за достойних кандидатів...", за політичні партії та об'єднання, погляди яких поділяєте" [121, арк.9,36].

Слід відзначити, що виборча кампанія на Півдні України проходила за специфічних обставин: на час виборів до Українських Установчих зборів Першим Всеукраїнським з'їздом рад Україна уже була проголошена республікою рад. І якщо центральні райони країни ще знаходилися під впливом Центральної Ради, то на Катеринославщині та Північній Таврії у результаті воєнних дій влада поступово зосереджувалася в руках більшовицьких органів управління, які проводили виборчу кампанію "без огляду на права українського громадянства" [122, с.204.].

Про напруженість політичної боротьби та широку диференціацію суспільства в соціально-класовому плані свідчать списки по виборах депутатів до Установчих зборів УНР. По Катеринославській губернії було зареєстровано 21 список [123, с.54-55].

Основна боротьба за вплив на виборців розгорнулася між загальноросійськими політичними партіями (більшовиками, меншовиками, соціалістами-революціонерами, народними соціалістами, кадетами) – з одного боку, та українськими соціалістами-революціонерами і соціал-демократами – з іншого.

Проте не залишились осторонь й інші політичні партії та об'єднання. Досить активно провели передвиборчу кампанію в цьому регіоні єврейські організації (Бунд, Поалей-Ціон, Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія, сіоністи); окремо виставили свої списки об'єднані польські соціалісти, українські федералісти-республіканці, всеросійська організація "Єдинство" та ін. Крім того, на мандати депутатів претендували і позапартійні об'єднання й організації. У Катеринославській губернії це – українські незалежні революціонери-демократи та група журналу "Шлях", землевласники Катеринослава (Союз земельних власників і безпартійних прогресистів), Катеринославська польська окружна рада та ін. [124, с.20].

В Олександрівську під час виборів до Українських Установчих Зборів лише четверта частина громадян (7481 чоловік), занесених у списки, прийшла на виборчі дільниці. Така пасивність виборців була зумовлена, в першу чергу, встановленням в місті радянської влади. Найбільше голосів – 1892, отримав список більшовиків. Друге місце зайняли українські соціал-демократи. За них проголосували 1279 чоловік. Меншовики і есери набрали відповідно 370 і 368 голосів.

Перед більшовицькою загрозою консолідували свої сили заможні верстви населення міста. Так, за кадетів проголосували 455 чоловік, а за "Союз земельних власників і прогресистів" – 357. Єврейські ж політичні партії вибори фактично програли. За кандидатів Поалей-Ціон і Бунду проголосували відповідно 206 і 73 виборців. А за об'єднану єврейську соціалістичну робітничу партію лише 39 [125].

Проаналізувавши хід політичної боротьби у Запорізькому регіоні у період Української революції 1917 – початку 1918 років можна зробити висновок: незважаючи на захоплення значної частини мешканців міста соціалістичними ідеями загальноросійських партій, невпинно і стабільно зростала і національна самосвідомість виборців. Так, якщо на виборах до міської думи за національний список голосували лише 11% жителів міста, то під час осінніх виборчих кампаній цей показник майже подвоївся.

А ось у селі Павлівці Олександрівського повіту результати голосування були іншими. Із 1 249 виборців у голосуванні взяли участь 1001 (80%). При цьому за список Селянської спілки і УПСР проголосувало 685 (68%) осіб, УСДРП – 10, російських есерів – 4, більшовиків – 291, кадетів – 1, землевласників – 2 і Поалей-Ціон – 2 [126].

До Українських установчих зборів від селян Олександрівського повіту було обрано Іванченка Є.Я. (с. Ново-Іванівка) та Хоменка Н.І. (с. Успенівка) [127].

У Таврійському окрузі вибори до Українських Установчих Зборів не проводилися, хоча ще 17 грудня 1917 р. у Мелітополі відбувся з'їзд представників північних повітів губернії, який ухвалив рішення про участь населення краю у виборчій кампанії [128].

Отже, робота по виборах до Українських Установчих зборів проводилася ще в час реального впливу Центральної Ради на ситуацію, але загострення боротьби доходило на Півдні України до прямих сутичок з більшовиками, які стояли за встановлення радянської влади на Україні насильницьким шляхом – шляхом збройного повстання. Та це питання міста. Село ж вирішувало свої економічні проблеми і щиро сподівалось на те, що Українські Установчі збори зроблять життя трудящих кращим. Але, на жаль, військова експансія більшовицької Росії проти УНР звела нанівець результати напруженої боротьби українського народу за державну незалежність, позбавила його демократичного шляху розвитку, втягнула у вир громадянської війни.

Джерела та література

1. Гамрецький Ю. М., Тимченко Ж. П., Щусь О. Й. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. – К., 1987.
2. Мельник С. К. Перемога Радянської влади на Півдні України. – К., 1966.
3. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції. – К., 1974.
4. Ветров Р. І., Корольов Б. І. Криза меншовицьких організації на Україні в період підготовки більшовиками Жовтневої революції // Український історичний журнал. – 1979. – №4.
5. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада / Міжнародний фонд "Відродження". – К., 1997.
6. Реснт О.П. Українська революція і робітництво: Соціально- політичні та економічні зміни 1917-1920 рр. / НАН України; Інститут історії України. – К., 1996.
7. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999; Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.) / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 1999.
8. Українська революція: 1917-початок 1918 рр.: Проблеми, пошуки, узагальнення: Зб. наук. статей / Ред. кол.: Ф.Г. Турченко та ін. – Запоріжжя, 1998.
9. Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914-1922 рр.). – Запоріжжя, 2005.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область". – К., 1970.
11. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. – К., 1967. – Т. 2.
12. Королев В. И. Возникновение политических партий в Таврической губернии. – Симферополь, 1993.
13. Королев В. И. Таврическая губерния в революциях 1917 года. – Симферополь, 1993.
14. Федун В. В. Советы таврической губернии (март 1917-апрель 1918 г.): Дис. канд. іст. наук. – Симферополь, 1992.
15. Орлянський С. Ф. Олександрівське міське громадське управління і єврейська община в 1917-1919 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VII.
16. Орлянский С. Ф. Материалы к истории еврейской общины Александровска (Запорожья). – Запорожье, 1998. – Вып. 2.
17. Старух А. Национальный вопрос в теории и практической деятельности еврейских политических партий Украины в период Центральной Рады // Еврейское население Юга Украины. Ежегодник. – Харьков; Запорожье, 1998.
18. Гвоздик В.С. Роль і місце єврейського населення в політичній боротьбі на Півдні України в 1917 році // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. XII.
19. Известия Александровского уездного исполнительного комитета общественных и рабочих организаций. – 1917. – 12 апреля.
20. Історія держави і права України. / За ред. А. Й. Рогожина. – Х., 1996. – Ч. 2.
21. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 54.
22. Еденение. – 1917. – 23 июля.
23. Тимченко Ж.П. Організація земельних комітетів на Україні в 1917 р. // У боротьбі за Жовтень: Зб. наук. праць. – К., 1981.
24. Борці за Жовтень розповідають: Спогади учасників боротьби за владу Рад на Катеринославщині. – Дніпропетровськ, 1957.
25. Федун В.В. Перевибори міських дум в Таврійській губернії в червні – липні 1917 р. // Матеріали Міжнародної наукової конференції "Відродження української державності: проблеми історії та культури". – Одеса, 1996. – Ч. 1.
26. Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977.
27. Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий. – Т. 1. – М., 1957.
28. Крестьянский союз (Катеринослав). – 1917. – 28 мая.
29. Бюллетени Екатеринославского временного исполкома общественных и рабочих организаций. – 1917. – 6 мая.
30. Крестьянский союз. – 1917. – 7 июня.
31. Крестьянский союз. – 1917. – 24 травня.
32. Крестьянин и рабочий. – 1917. – 31 мая.

33. Единение. – 1917. – 12 августа.
34. Махно Н. И. Воспоминания. – М., 1992.
35. Волковинський В. М. Батько Махно. – К., 1992.
36. Гриценко А. П. Робітничий клас України у Жовтневій революції (березень 1917 – січень 1918 рр.). – К., 1975.
37. Осадчий Ю. Т. Партії і профспілковий рух на Україні (1905–1918). – К., 1991.
38. Мельник С. К. Перемога Радянської влади на Півдні України (березень 1917 – березень 1918 рр.). – К., 1966.
39. ДАЗО. – Ф. Р-56. – Оп. 1. – Спр. 353.
40. Непролетарские партии в России. Уроки истории / Х.М. Астрахан, В.П. Булдакова, О.В. Волобуев и др. / Под общей ред. И.И. Минца. – М., 1987.
41. Думова Н. Г. Кончилось ваше время... – М., 1990.
42. Известия Александровского уездного земства. – 1917. – 10 августа.
43. Известия Александровского уездного земства. – 1917. – 5 августа.
44. Единение. – 1917. – 28 июня.
45. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 451. – Оп. 2. – Спр. 3.
46. Единение. – 1917. – 10 августа.
47. ДАЗО. – Ф. 337. – Оп. 1. – Спр. 95.
48. Баум Л. И. Участие латышских большевиков в борьбе за Советскую власть на Украине (1917–1920 гг.): Дис... канд. истор. наук. – Рига, 1979.
49. Исторический архив. – 1959. – № 5.
50. Бердянская жизнь. – 1917. – 17 августа.
51. Известия Больше Токмакского Совета рабочих, крестьянских и солдатских депутатов. – 1917. – 22 июля.
52. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов – 1917. – 11, 27 августа.
53. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух (1918-1921 р.). – К., 1992.
54. Махно Н. Русская революция на Украине от марта 1917 по апрель 1918. – Париж, 1929.
55. Вісник товариства “Просвіта” у Катеринославі. – 1917. – 15 квітня.
56. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 44.
57. Устав союза сионистов на Украине. – К., 1918.
58. Еврейская жизнь. – 1917. – 30 апреля.
59. Известия Еврейского районного комитета сионистской организации. – 1917. – 13 августа, 4 октября.
60. Известия Еврейского районного комитета сионистской организации. – 1917. – 15 июля.
61. Известия ЦК “Поалей-Цион”. – 23 апреля.
62. Еврейская рабочая хроника. – 1917. – 20 июля, 5 августа.
63. Одесские новости. – 1917. – 4 июня.
64. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 271. – Оп. 23. – Спр. 32.
65. Одесский листок. – 1917. – 5, 10 мая.
66. Одесские новости. – 1917. – 21 мая, 4 июня.
67. Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання (1917-1925). – К., 1998. –
68. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 32.
69. Голос Бунда. – 1917. – №2.
70. Калениченко П. М. Брати по класу – брати по зброї. Участь польських інтернаціоналістів в боротьбі за владу Рад на Україні, 1917 – 1920 рр. – К., 1973.
71. Товкес И.С. Деятельность иностранных групп РКП(б) по организации трудящихся интернационалистов на защиту завоеваний социалистической революции на Украине в период становления Советской власти и гражданской войны (1917-1920 гг.): Дис... канд. истор. наук. – М., 1970.
72. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов – 1917. – 2 августа.
73. Единение. – 1917. – 27 августа.
74. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 511.
75. ДАЗО. – Ф. Р-56. – Оп. 1. – Спр. 353.
76. Единение. – 1917. – 25 июня.
77. Крестьянский союз. – 1917. – 18 мая.
78. Большевицкие организации Украины (март – ноябрь 1917 г.): Сб. документов и материалов. – К., 1957.
79. Звезда. – 1917. – 20 августа.
80. Единение. – 1917. – 6 июля.
81. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 563.
82. Гвоздик В.С. Участь населення Олександрівська у виборчих кампаніях 1917 року // Народне волевиявлення в Україні: історія і сучасність. Тези доповідей науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 5 квітня 2000 р. – Запоріжжя, 2000.
83. Единение. – 1917. – 6, 21, 23 июля.
84. Бердянская жизнь. – 1917. – 26 июля, 5 августа.
85. Единение (Александровск). – 1917. – 5 августа.

86. Известия Бердянского Совета рабочих и крестьянских депутатов. – 1917. – 13 августа.
87. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – К., 1990.
88. Известия Елисаветградской земской управы и Комитета безопасности. – 1917. – 28 сентября, 5 октября.
89. Бердянская жизнь. – 1917. – 15 сентября.
90. Селянська спілка (Катеринослав). – 1917. – 31 жовтня.
91. Бердянская жизнь. – 1917. – 15 августа.
92. Жизнь народа. – 1917. – 1 октября.
93. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917. – 10 октября.
94. Гвоздик В. С. Політична боротьба в південноукраїнському регіоні під час виборів до Всеросійських Установчих зборів (1917 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2007. – Вип. XXI.
95. Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 45.
96. Известия Бердянского Совета рабочих депутатов. – 7, 18 жовтня.
97. Гусев В.И., Крижановский В.П. В борьбе за осуществление ленинской тактики: Большевики Украины в массовых избирательных кампаниях 1917 г. – К., 1987.
98. Единение. – 1917. – 19 июля.
99. ДАЗО. – Ф.271. – Оп.2. – Спр.45.
100. Известия Бердянского Совета рабочих депутатов – 1917. – 19 октября.
101. Известия Бердянского Совета рабочих депутатов – 1917. – 20 октября.
102. Александровская жизнь. – 1917. – 29 октября.
103. Александровская жизнь. – 1917. – 27 октября.
104. Бердянская жизнь. – 1917. – 21 ноября.
105. Солдат и рабочий. – 1917. – 19, 25 ноября.
106. Дніпро. – 1917. – 19 листопада.
107. Селянська спілка. – 1917. – 1 грудня.
108. Гамрецький Ю. До питання про встановлення влади Рад на місцях // У боротьбі за Жовтень: Зб. наукових праць. – К., 1981.
109. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917. – 10 августа.
110. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Історія України: нове бачення: У 2 т. / Під ред. В.А. Смолія. – К., 1995.
111. Александровская мысль. – 1917. – 27 октября.
112. Александровская мысль. – 1917. – 24 октября.
113. Александровская мысль. – 1917. – 28 октября.
114. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 66.
115. Жовтень на Запоріжжі: Збірка спогадів учасників боротьби за встановлення і утвердження Радянської влади на Запоріжжі. – Дніпропетровськ, 1969.
116. Земля и воля (Харьков). – 1918. – 11 января.
117. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). – Ф. 1235. – Оп. 3. – Спр. 27.
118. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917. – 31 октября.
119. Под знаменем Октября. Сборник документов и материалов. – Мелитополь, 1957.
120. ДАРФ. – Ф. 1235. – Оп. 2. – Спр. 34.
121. ДАЗО. – Ф. Р-2030. – Оп. 2. – Спр. 591.
122. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
123. Гвоздик В.С. Політичні результати виборів до Українських установчих зборів на Півдні України за доби Центральної Ради // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXII.
124. Гвоздик В.С. Партиіно-політична боротьба на півдні України під час виборів до Українських установчих зборів // Придніпровський науковий вісник. – 1997. – № 2(13).
125. Донецький пролетарій (Харьков). – 1918. – 5 января.
126. Народная жизнь. – 1917. – 13 января.
127. Народне життя. – 1918. – 26 квітня.
128. Жизнь народа. – 1917. – 24 декабря.

Summary

The article dwells upon the political situation in Zaporizhzhya region in times of Tsentralna Rada (Central Council). The formation of local authorities and provincial government after February revolution of 1917 in Russia, the process and results of election campaign to city and regional councils and to the All-Russian and Ukrainian Constituent Assemblies are explored. The struggle for taking power in the region in the end of 1917 – at the beginning of 1918 is described.